

ПАРАЛІНГВАЛЬНІ ФЕНОМЕНИ У ВЕРБАЛЬНОМУ КОНФЛІКТІ

У публікації розглядається феномен вербального конфлікту з погляду використання в ньому паралінгвальних засобів спілкування як конфліктогенних чинників.

Ключові слова: паралінгвістика, вербальний конфлікт, асиметрія комунікації, соціоетнопсихолінгвістика.

В публикации рассматривается феномен вербального конфликта с точки зрения использования в нем паралингвальных средств коммуникации в качестве конфликтогенного фактора.

Ключевые слова: паралингвистика, вербальный конфликт, асимметрия коммуникации, социоэтнопсихолингвистика.

The publication deals with the verbal conflict phenomenon from the point of view of using in it paralinguistic means of communication as a conflictogenic factor.

Key words: paralinguistics, verbal conflict, communication asymmetry, socio-, ethno- and psycholinguistics.

Проблема мовленнєвої комунікації викликає велику зацікавленість серед мовознавців і має виходи до теорії мовленнєвих актів, лінгвістичної прагматики та теорії мовленнєвої діяльності. У цих напрямках мовознавства **комунікація** визначається як «специфічна форма взаємодії людей у процесі їх пізнавально-трудової діяльності,... спілкування, обмін думками, ідеями тощо» (Горелов, 1990). Спілкування своєю найближчою метою висуває розуміння, тобто успішність комунікативної діяльності, яка, крім вербальних факторів, пов'язується з цілим рядом невербальних компонентів спілкування, а також із нелінгвістичними характеристиками комунікантів – соціальними, психологічними, етнокультурними тощо. Тому дослідження різних форм мовлення, ролі та функцій у них паралінгвістичних та екстралінгвістичних контекстів призводить до висновку значної методологічної ваги: процес спілкування неможливо зводити до процесу прийому-передачі кодового повідомлення від одного індивіда до іншого, це певний різновид діяльності, а саме – мовленнєвої діяльності (Леонтьєв, 1969). Одним з таких явищ є **вербальний конфлікт** – тобто порушення процесу людського спілкування за допомогою природної мови, за якого один із комунікантів або не повністю, або взагалі не розуміє іншого, негативно ставиться до його манери мовленнєвої поведінки, вербально-когнітивної бази чи до знаків, що використовуються в акті спілкування.

Постановка проблеми. Вербальний конфлікт – явище значною мірою індивідуальне, спрямоване або до розуміння, або до оцінок мовлення комунікантами як мовними особистостями в акті спілкування. Людина («я») у комунікативному акті передає іншій людині («не-я») не лише свої думки, а й почуття, відчуття, емоції, побажання, образи та обмінюється ними. Причому вони можуть бути виражені не лише у звуковій чи письмовій словесній формі,

а й за допомогою невербальних засобів (жести, мімічні рухи, малюнки, графіки, креслення, особливе розташування матеріалу на сторінці тощо), не виключено й створення певних знаково-сигналізаційних систем, які реалізуються в однотипних ситуаціях або специфічних умовах (абетка Морзе, шрифт Брайля, «мова дотику», «мова посвисту», «мова квітів», «мова тамтама» тощо). Відомо, що позавербальні жестикуляції виконували у давні часи функцію самостійного комунікаційного засобу, а далі – закріпилися як напівсвідомі засоби виразності та як символи специфічної мови образів (Лабунська, 1986).

Мета й завдання. В аспекті, що нас цікавить, важливу роль відіграють оцінки комунікантами предмета спілкування. Як правило, найбільш типовим випадком вербального конфлікту є такий, що генерується негативними естимаціями етнічних і культурних цінностей, як духовних, так і матеріальних, або розбіжностями в інтерпретації етнічно релевантних невербальних засобів комунікації. Важливість етнокультурних факторів пов'язана в конфліктогенезі з тим, що вони визначають свідомість і самосвідомість особистості: тому нерозуміння функціональної специфіки мовної й немовної поведінки представників різних мікро-, макро- і суперетносів досить часто підхоплює вербальні конфлікти. Почасти це пояснюється глибинною закріпленістю даного типу цінностей, здатністю етнічної культури залучати до себе людину насамперед як спадкоємця древніх, тисячоріччями викристалізованих традицій, а потім уже як творця чогось нового (що буває вкрай рідко в межах араїчної традиції).

Вербальним конфліктам, пов'язаним з різною інтерпретацією жестів, присвячена велика кількість досліджень (Стернин, Стернина, 2001; Красильникова, 1983; Крейдлин, 1999, 2002; Леонтьев, Тарасов, Сорокін, 1977; Крисін, 2000; Байбурін, 1985; Сорокін, 1988). У лінгвокультурному аспекті свого часу П. Екман і В. Фрізен (Ekman&Friesen, 1969; Ekman, Friesen&Ellsworth, 1972) запропонували класифікацію жестів і описали міру, якою кожний зі знаків є панкультурним, тобто використовується багатьма етносами незалежно від особливостей їх культури. Знаки, що мають панкультурну основу, виражають переважно афекти, інші – жести-емблеми, ілюстративні жести, жести-регулятори – зазвичай специфічні для культури і є результатом індивідуального вивчення. Зазначимо істотні для нашої проблеми аспекти цього питання.

Насамперед, нерозуміння чи негативна оцінка жесту може пов'язуватися з їхньою міжетнічною омонімією. Так, *жартівливо-фамільярне поплескування по шії «Молодчага!» єгиптянин зовсім однозначно зрозуміє як образу його чоловічої гідності* (Леонтьев, Тарасов, Сорокін, 1977, с. 278). В. А. Пронніков й І. Д. Ладанов відзначають такий факт, що яскраво ілюструє безліч відтінків, здатних передаватися жестами:

В японців вертикальний швидкий рух голови означає не я згодний з вами, а скоріше я уважно слухаю вас. З цього приводу на адресу японців постійно сиплються скарги невдачливих іноземців: «Як же так, увесь час мій партнер

кивав твердо головою, а як дійшло до завершення бесіди, сказав щось начебто ні!» (Пронніков, Ладанов, 1985, с. 208).

Так само неоднозначність жесту призводить до непорозумінь при спілкуванні росіяні чи українців із болгарами: рух головою зверху вниз інтерпретується як згода в східних слов'ян і як заперечення в болгар (тривалий візантійський вплив), чому присвячена відома праця Р. Якобсона (Екман, 1972, с. 284–289). Цікаве свідчення про вербальний конфлікт через міжетнічну омонімію жесту залишила Л. С. Белозерська-Булгакова:

*Все мы обратили внимание на то, что греки, когда отрицают что-либо, говорят **охи** (нет), а сами головой кивают утвердительно. Когда говорят да, произносят «**нэ**», а головой поводят из стороны в сторону отрицательно. В моей юности у родственников в Петербурге жила очень хорошенькая гречанка Деспина. Ей часто звонил мужской голос. Она постоянно отрицательно мотала головой и говорила **нэ**. Тетушка поучала нас с кузиной: «Вот, девочки, берите пример. Какая суровая недоτροга наша Деспина. Ни на что ее нельзя уговорить». Только много лет спустя, в Константинополе, поняла я, что девочкам не надо было брать пример с Деспины (Белозерська-Булгакова, 1968).*

Передумовою значних непорозумінь можуть слугувати й подібні в різних народів жестові знаки.

Цілування руки під час привітання у французів, поляків, росіян поширюється тільки на жінок. Поцілувавши руку італійці при знайомстві, можна викликати скандал. Це – привілей її нареченого. Поцілувати руку арабській жінці, безправність якої протягом століть освячувалася ісламом, зовсім неприйнятно. Таке вітання в арабів може адресуватися високошановному наставникові, багатію, у якого бідний перебуває в повній залежності (Куліш, 1982, с. 177).

Полісемія й омонімія жестів виступають конфліктогенними навіть у межах однієї етнокультурної спільноти. Так, кивок убік з підморгуванням може означати «пропозицію вийти поговорити, піти разом, привертання чийсь уваги на когось із присутніх, на дію, предмет тощо» (Куліш, 1982, с. 170). Для члена ж волейбольної чи баскетбольної команди цей жест означає прагнення діяти спільно й одночасно вказує напрямком, у якому повинна бути зроблена передача м'яча (Ханін, 1980, с. 28).

Інтенсивність жестикуляції, різна в різних народів, також здатна до конфліктогенези:

...в одному романі 20-х років молодий єгиптянин чи сирієць Гоха, уперше зіштовхнувшись із європейцями, склав про них дуже невтішне уявлення: його драгувало, що ті, навіть сперечаючись, зовсім не робили жодних жестів: йому було обтяжливо, незручно розмовляти з ними, – ця нерухомість здавалася йому протиприродною (Успенський, 2008, с. 122).

Зовсім різне сприйняття буде мати текст, прочитаний «наживо», – і текст, прослуханий у запису:

Вспоминается любопытный эпизод: на филологическом факультете МГУ им. Ломоносова преподавательница-кубинка прочла лекцию по истории

латиноамериканської літератури. Эмоционален был ее язык и мимика. И именно поэтому нам показался вполне естественным ее энергичный протест, когда декан вознамерился представить эту же лекцию другому курсу в магнитофонной записи. «Да как же они поймут, не видя меня!» – бурно жестикулировала кубинка, подкрепляя свою правоту соответствующими жестами и интонацией» (Алейнікова, 2013).

Такий паралінгвістичний феномен, як міміка, може викликати вербальний конфлікт як прямо (негативна реакція на мову співбесідника, виражена у певних мімічних рухах), так і непрямо. Цікаве дослідження у зв'язку з цим було проведено Дж. Франклом серед медичного персоналу неврологічного відділення клінічної лікарні. За його даними, персоналу легше зрозуміти (sic!), що прагнуть виразити хворі на афазію, ніж установити контакт із пацієнтами, які страждають на хворобу Паркінсона (на одному з етапів симпомом цієї хвороби є масковидне обличчя). Незважаючи на те, що в цих хворих не порушені центри пізнання і мови, відсутність експресії у вигляді міміки вселяє в працівників лікарні почуття невпевненості у налагодженні контакту, у тому, що лікар і пацієнт зрозуміли один одного правильно (Франкл, 1998, с. 70–71).

Висновки та подальші перспективи дослідження проблеми. Таким чином, мовленнєве утворення (висловлювання, повідомлення, текст, дискурс), крім свого актуального значення, надає нам і уявлення про людину, яка його породжує. При цьому адресат не абстрагується від мовленнєвих характеристик свого партнера з комунікативного акту. У певний момент їх соціопсихоетнолінгвістична мозаїка може скластись таким чином, що ці мовленнєві характеристики стануть для адресата більш важливими, ніж власне текст. У разі ж негативної маркованості мовленнєвого портрета адресанта провокується вербальний конфлікт естимаційного, оцінного характеру. Неконгруентність відносин між комунікантами стимулює виникнення вербальних конфліктів між мовними особистостями (Караулов, 2002) не лише через їх об'єктивні розбіжності, а й завдяки їх індивідуальним упередженням та схильностям мовного плану. Дослідження такої комунікативної асиметрії багатомірної соціоетнопсихолінгвістичної природи мають, відповідно, носити міждисциплінарний характер.

Література

1. Алейнікова, С. (2013). *Язык жестов в разных странах*. Відновлено з <http://womenfancies.ru/obo-vsem/puteshestviya/page,4,375-yazyk-zhestov.html>.
2. Байбурин, А., Решетов, А. (Ред.). (1988). *Этикет у народов Передней Азии*. Москва: Наука.
3. Байбурин, А. (Ред.). (1985). *Этические стереотипы поведения*. Ленинград: Наука.
4. Белозерская-Булгакова, Л. (1968). *У чужого порога*. Відновлено з <http://ipso.iioso.ru/phenyx/Beloperskaja.htm>.
5. Головаха, Е., Панина, Н. (1989). *Психология человеческого взаимопонимания*. Київ: Наукова думка.
6. Горелов, И. (1990). *Коммуникация. Лингвистический энциклопедический словарь*, 233. Москва: СЭ.
7. Караулов, Ю. (2002). *Русский язык и языковая личность*. Москва: Эдиториал УРСС.
8. Красильникова, Е. (1983). Фонетика. Морфемика. Лексика. Жест. Жест и структура высказывания в разговорной речи. *Русская разговорная речь*, 214–238. Москва: Наука.

9. Крейдлин, Г. (1999). Образ человека в культуре и языке. Национальное и универсальное в семантике жеста. *Логический анализ языка*, 170–185. Москва: Наука.
10. Крейдлин, Г. (2002). *Невербальная семиотика: Язык тела и естественный язык*. Москва: Новое лит. обозрение.
11. Крысин, Л. (Ред.). (2000). *Речевое общение в условиях языковой неоднородности*. Москва: Эдиториал УРСС.
12. Кулиш, Л. (1982). *Психолінгвістическі аспекти восприятия устной иноязычной речи*. Київ: Вища школа.
13. Лабунская, В. (1986). *Невербальное поведение (социально-перцептивный подход)*. Ростов-на-Дону.
14. Леонтьев, А. (1969). *Язык, речь, речевая деятельность*. Москва: Просвещение.
15. Леонтьев, А., Тарасов, Е., Сорокин, Ю. (1977). *Национально-культурная специфика речевого поведения*. Москва: Наука.
16. Пронников, В., Ладанов, И. (1985). *Японцы (этнопсихологические очерки)*. Москва: Главная редакция восточной литературы издательства «Наука».
17. Сорокин, Ю. (Ред.). (1988). *Этнопсихолінгвістика*. Москва: Наука.
18. Стернин, И. (1996). Контрастивный метод в описании невербальных коммуникативных сигналов. *Kontrastive Beschreibung der russischen und deutschen Sprache* = Контрастивное описание русского и немецкого языков, 123–127. Halle-Wittenberg.
19. Стернин, И., Стернина, М. (Ред.). (2001). *Американское коммуникативное поведение*. Воронежский межрегиональный ин-т обществ. наук. Воронеж: ВГУ–МИОН.
20. Успенский, Л. (2008). *Слово о словах*. Москва: Астрель.
21. Франкл, Дж. (1998) *Неизвестное Я*. Москва: Издательская группа «Прогресс».
22. Ханин, Ю. (1980). *Психология общения в спорте*. Москва: ФиС.
23. Якобсон, Р. (1970). «Да» и «Нет» в мимике. *Язык и человек*, 284–289. Москва: Ин-т языкознания.
24. Ekman, P. (1972). Universal and cultural differences in facial expression of emotion. J. R. Cole (Ed.). *Nebraska Symposium on Motivation, 1971*, 19, 207–283. Lincoln, NE: Nebraska University Press.
25. Ekman, P., Sorenson, E. R., & Friesen, W. V. (1969). Pancultural elements in facial displays of emotion. *Science*, 164(3875), 86–88.
26. Ekman, P., Friesen, V. & Ellsworth, P. (1972). *Emotion in the human face: Guidelines for research and an integration of findings*. New York: Pergamon Press.

References

1. Aleynikova, S. (2013). *Yazyk zhestov v raznykh stranakh*. Vidnovleno z <http://womenfancies.ru/obo-vsem/puteshestviya/page,4,375-yazyk-zhestov.html>.
2. Bayburin, A. Reshetov, A. (Red.). (1988). *Etiket u narodov Peredney Azii*. Moskva: Nauka.
3. Bayburin, A. (Red.). (1985). *Etnicheskiye stereotypy povedeniya*. Leningrad: Nauka.
4. Belozerskaya-Bulgakova, L. (1968). *U chuzhogo poroga*. Retrieved from <http://ipso.iiso.ru/phenyx/Beloserskaja.htm>.
5. Golovakha, Ye., Panina, N. (1989). *Psikhologiya chelovecheskogo vzaimoponimaniya*. Kyiv: Naukova dumka.
6. Gorelov, I. (1990). *Kommunikatsiya. Lingvisticheskiy entsiklopedicheskiy slovar'*, 233. Moskva: SE.
7. Karaulov, Yu. (2002). *Russkiy yazyk i yazykovaya lichnost'*. Moskva: Editorial URSS.
8. Krasil'nikova, Ye. (1983). *Fonetika. Morfemika. Leksika. Zhest. Zhest i struktura vyskazyvaniya v razgovornoy rechi. Russkaya razgovornaya rech'*, 214–238. Moskva: Nauka.
9. Kreydlin, G. (1999). *Obraz cheloveka v kul'ture i yazyke. Natsional'noye i universal'noye v semantike zhesta. Logicheskiy analiz yazyka*, 170–185. Moskva: Nauka.
10. Kreydlin, G. (2002). *Neverbal'naya semiotika: Yazyk tela i yestestvennyy yazyk*. Moskva: Novoye lit. obozreniye.
11. Krysin, L. (Red.). (2000). *Rechevoye obshcheniye v usloviyakh yazykovoy neodnorodnosti*. Moskva: Editorial URSS.
12. Kulish, L. (1982). *Psikholingvisticheskiye aspekty vospriyatiya ustnoy inoyazychnoy rechi*. Kyiv: Vishcha shkola.
13. Labunskaya, V. (1986). *Neverbal'noye povedeniye (sotsial'no-pertseptivnyy podkhod)*. Rostov-na-Donu.
14. Leont'yev, A. (1969). *Yazyk, rech', rechevaya deyatel'nost'*. Moskva: Prosveshcheniye.

15. Leont'yev, A., Tarasov, Ye., Sorokin, YU. (1977). *Natsional'no-kul'turnaya spetsifika rechevogo povedeniya*. Moskva: Nauka.
16. Pronnikov, V., Ladanov, I. (1985). *Yapontsy (etnopsikhologicheskiye ocherki)*. Moskva: Glavnaya redaktsiya vostochnoy literatury izdatel'stva «Nauka».
17. Stermin, I., Stermina, M. (Red.). (2001). *Amerikanskoye kommunikativnoye povedeniye*. Voronezhskiy mezhr regional'nyy in-t obshchestv. nauk. Voronezh: VGU–MION.
18. Stermin, I. (1996). Kontrastivnyy metod v opisaniі neverbal'nykh kommunikativnykh signalov. *Kontrastive Beschreibung der russischen und deutschen Sprache* = Kontrastivnoye opisaniye russkogo i nemetskogo yazykov, 123–127. Halle-Wittenberg.
19. Sorokin, Yu. (Red.). (1988). *Etnopsikholingvistika*. Moskva: Nauka.
20. Uspenskiy, L. (2008). *Slovo o slovakh*. Moskva: Astrel'.
21. Frankl, J. (1998) *Neizvedannoye Ya*. Moskva: Izdatel'skaya gruppa "Progress".
22. Khanin, Yu. (1980). *Psikhologiya obshcheniya v sporte*. Moskva: FiS.
23. Yakobson, R. (1970). «Da» i «Net» v mimike. *Yazyk i chelovek*, 284–289. Moskva: In-t yazykoznaniya.
24. Ekman, P. (1972). Universal and cultural differences in facial expression of emotion. J. R. Cole (Ed.). *Nebraska Symposium on Motivation, 1971*, 19, 207–283. Lincoln, NE: Nebraska University Press.
25. Ekman, P., Sorenson, E. R., & Friesen, W. V. (1969). Pancultural elements in facial displays of emotion. *Science*, 164(3875), 86–88.
26. Ekman, P., Friesen, V. & Ellsworth, P. (1972). *Emotion in the human face: Guidelines for research and an integration of findings*. New York: Pergamon Press.